

УДК 371.3:811.111

С. М. Щербина,
кандидат педагогічних наук, доцент,
І. Ю. Щербина,
студентка

ПЕДАГОГІЧНА ПОЗИЦІЯ ТА ЇЇ РОЛЬ У ВЗАЄМОДІЇ ВЧИТЕЛЯ І УЧНІВ НА УРОЦІ

У статті аналізується вплив професійної позиції вчителя на психологічний клімат уроку.

Ключові слова: проект, метод проектів, типи проектів, технологія проектного навчання.

Успішне вирішення завдань сучасної школи передбачає подальше підвищення ефективності різних форм навчання, зокрема й уроку як основної форми організації навчального процесу. Проблема уроку завжди привертала увагу педагогів-дослідників і вчителів-практиків. Значний внесок у розробку теорії уроку зробили Ю. К. Бабанський, В. К. Буряк, М. А. Данилов, Ю. Б. Зотов, Б. П. Єсіпов, У. Древіс, Г. Векк, В. Оконь та ін. Для робіт цих дидактів характерною є спроба розкрити специфічні особливості уроку.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави шукати резерви підвищення ефективності уроку в теоретичному обґрунтуванні педагогічних основ організації уроку, різноманітні методів і засобів навчальної роботи під час уроку, поєднанні самостійної, відтворювальної та творчої роботи на уроці. Вадою пошуку того часу було те, що особливості особистості вчителя та учнів, їхня взаємодія у навчальному процесі не були предметом дослідження дослідників.

Наразі є зрозумілим, що тільки особистісний підхід до проблеми уроку дасть змогу знайти оптимальні шляхи підвищення його результативності у підготовці творчої особистості школяра. Багатьох дослідників цікавить питання: як у центр навчально-виховної роботи поставити особистість школяра? як надати атмосфері уроку дух співпраці та співтворчості вчителя й учнів?

З огляду на це останнім часом чимало уваги приділяється психологічним аспектам уроку, особливостям діяльності вчителя і учнів, їхній взаємодії й співтворчості на уроці. У цьому контексті чималий інтерес становлять праці Ю. К. Бабанського, Я. О. Бодальова, Я. Я. Коломінського, Л. В. Кондрашової, Н. Д. Никандрова, О. В. Мудрика, в яких подається теоретичне обґрунтування педагогічної позиції вчителя та її ролі у взаємодії з учнями на уроці. У працях психологів С. Л. Рубінштейна, Х. Й. Лійметса, А. У. Хараша та інших учених розкривається процес взаємодії особистостей вихователя та вихованців. Усі перелічені дослідники в своїх роботах доходять висновку, що взаємодія у педагогічному процесі визнається характером професійної позиції вчителя, її активністю, цілеспрямованістю, творчим підходом до справи.

Ш. А. Амонашвілі у пошуках причини зниження інтересу школярів до навчання робить висновок, що нею є низька результативність уроку, яка виявляється у формалізмі й догматизмі у діях вчителя. На

його глибоке переконання, інтерес до навчання в учнів знищується тому що процес навчання ігнорує особистість дитини, її самостійність. Педагогіка, що не визнає інтересів, можливостей та здібностей дитини, стверджує Ш. А. Амонашвілі, завжди буде звертатися до сили, демонстрації влади вчителя. Проблеми багатьох учителів пов'язані з тим, що, зайшовши до класу, вони бачать перед собою не особистість, що формується, а лише учня, котрий не вивчив урок, не слухає, заважає працювати. Діти виступають як носії знань, вмінь, навичок, але не як маленькі громадяни зі своїми інтересами, бажаннями, здібностями.

Сьогодення потребує нових підходів до статусу проведення уроку, до організації навчально-виховної роботи. Багато дослідників вважають, що шлях до вирішення проблеми слід шукати у зміні характеру стосунків вчителя та учнів на уроці: педагогічний процес повинен стати привабливою силою для дитини (Ш. А. Амонашвілі); процесом постійного оновлення та збагачення — і тих, хто виховується, і тих хто виховує (В. О. Сухомлинський); цілеспрямованою взаємодією вчителя і учнів, що передбачає формування творчої особистості з активною громадянською позицією (Л. В. Кондрашова). Загальним для всіх наведених тверджень є спроба авторів акцентувати увагу на зміну стосунків у системі «вчитель-учень», характеру та стилю їхніх дій на уроці, перенесенні акцентів з активності позиції вчителя на активність учня.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави говорити про підвищення інтересу дослідників до визначення виховних можливостей професійної позиції вчителя на уроці. У визначенні показників професійної позиції немає єдності в науковій літературі, одні дослідники визначають орієнтацію (С. Г. Верхшловський), інші — «мотиваційну сферу» (Т. Шибутані), «духовний центр» (Б. Г. Ананьєв), «систему установок» (Д. Н. Узнадзе), «спрямованість» (Л. І. Божович), «стосунки» (В. М. Мясіщев) та ін.

Ми вважаємо, що активна професійна позиція — це складне особистісне утворення, яке характеризується позитивним ставленням до власної професійної діяльності, установкою та готовністю до творчої педагогічної праці, стійким способом поведінки, що базується на педагогічному такті, почутті професійного обов'язку та відповідальності, педагогічній взаємодії, стилі гуманного ставлення до учнів, потреби в самовдосконаленні.

Структура активної професійної позиції визначена нами за допомогою теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури,

самооцінок, експертних оцінок, тривалого фіксованого спостереження за діяльністю вчителів-практиків і поєднує в собі такі компоненти:

- світоглядний (професійні погляди, переконання, цінності, принципи та готовність діяти відповідно до них);
- мотиваційний (відповідальність, професійний інтерес, бажання займатися педагогічною роботою, потреба в учительській праці);
- ціннісно-орієнтаційний (усвідомлення професійно-моральних цінностей і норм етики вчителя, віра у здібності учня, готовність прийняти його таким, який він є);
- емоційно-вольовий (витриманість, наполегливість, рішучість, самостійність, емоційна стабільність, задоволеність, почуття успіху; власної значущості);
- діяльнісний (почуття нового, творчий підхід до розв'язання професійних завдань);
- поведінковий (стиль діяльності і спілкування);
- операційний (професійні знання, вміння, навички).

До основних показників, що дають змогу говорити про рівень сформованості професійної позиції, віднесені: особистісна та професійна зрілість; усвідомлення соціальної значущості педагогічної діяльності; свідомо дисциплінованість та відповідальність, критичність в оцінюванні результатів педагогічної діяльності; ініціативність і самостійність; креативність; емоційна стійкість; стійкість прояву професійної активності; зацікавленість і задоволеність учительською працею.

Інколи у щоденній праці позиція вчителя насичена догматизмом і формалізмом, на уроці часто домінує монолог вчителя. У діях педагогів домінує трафарет: активні дії належать вчителю, а учням — виконавські. У ситуації, коли вчитель диктує, а учень виконує, неможливо забезпечити нормальний психологічний клімат уроку, нормальне самовідчуття кожного учня. Оздоровлення атмосфери уроку потребує зміни позиції педагога у системі стосунків «вчитель — учень». Як свідчать наші спостереження, моральна атмосфера уроку залежить від характеру педагогічного впливу та відповідної реакції учня на цей вплив. Вплив педагога може викликати позитивну, нейтральну та негативну відповідні реакції учня. Однак моральна атмосфера уроку, його результативність можливі лише при позитивній відповідній реакції учнів на вплив педагога. Зібрані нами дані дають підстави говорити, що педагогічний вплив не

завжди забезпечує здоровий психологічний клімат, моральну атмосферу уроку. Педагогічний вплив як важливий показник позиції вчителя на уроці викликає позитивну відповідну реакцію учня при виконанні таких умов: новизни інформації; урахуванні індивідуальних особливостей особистості; різноманітності форм педагогічного впливу.

Ігнорування цих умов значно ускладнює позицію вчителя на уроці, тим самим негативно позначаючись на моральній атмосфері уроку. На жаль, зібрані нами дані свідчать про те, що студенти-практиканти та вчителі розуміють значущість уміння спілкуватися з учнями (72% опитуваних) та знаходять вихід зі складної ситуації (48% від опитаних), але вважають свої рішення завчасно без сумніву правильними, що негативно впливає на характер стосунків у системі «вчитель — учень».

Як свідчать наші спостереження, у складних ситуаціях вчителям та студентам-практикантам інколи непросто обрати правильні форми впливу на учнів. Неадекватність форми педагогічного впливу сприяє створенню конфліктних ситуацій на уроці. Позиція педагога за таких ситуацій неоднорідна. На запропонований тест «Як Ви діятиме, якщо учень на Ваше справедливе зауваження відповів грубістю?» 65% вважають, що учню слід попросити вибачення; 10% — не помітили б грубості; 6% — віддали б перевагу індивідуальній бесіді; 7% — вирішили пригнітити учня своєю владою; 12% — не змогли відповісти.

Усе це свідчить про те, що вчителю не слід недооцінювати і такого показника педагогічної позиції, як ставлення до учня. Вчителю важливо прогнозувати на уроці результати педагогічного впливу на настрій і поведінку учнів, характер сприйняття та переживань кожного учня, його ставлення до впливу вчителя. Неадекватне сприйняття учнем педагогічного впливу найчастіше заважає педагогічній взаємодії на уроці, що безпосередньо позначається на кліматі уроку, його моральній атмосфері. Це відбувається тому, що часто справедливі вимоги вчителя сприймаються школярем неадекватно.

Систематичні спостереження за діяльністю вчителів на уроці показують, що виникнення конфліктних ситуацій пояснюється недооцінкою комунікативного завдання сучасного уроку. Традиційна практика, що склалася, зобов'язує вчителя формулювати й продумувати дидактичні, виховні та розвивальні завдання уроку, а механізми спілкування, що повинні бути представлені у вигляді комунікативного завдання, все ще ігноруються вчителями під час підготовки та проведення уроку.

Важливе значення має стиль діяльності вчителя. Стиль виступає показником цілісної активності вчителя і учнів на уроці. Стиль діяльності — це стійка система дій педагога на уроці, підхід його до вирішення професійних завдань. Від характеру стилю діяльності вчителя великою мірою залежить моральна атмосфера уроку. У ході дослідження була виявлена стійка залежність між кліматом уроку та характером стилю діяльності вчителя у системі стосунків «вчитель — учень».

У педагогічній літературі знайшли відображення різні стилі педагогічної діяльності. Так, розрізняють «проектувальний» і «ситуативний» стилі, в основі їх виділення лежить характер мети і завдань, якими вчитель керується на уроці; «творчий» та «утилітарний» — їх сутність визначається тим, наскільки нестандартно підходить педагог до використання методів, прийомів і засобів організації пізнавальної діяльності школярів; «колективний» і «егоцентричний» стилі, що розрізняються рівнем активності вчителя у спілкуванні з учнями, характером взаємодії з учнівським колективом і кожним учнем окремо.

Одержані в результаті спостережень і анкетування дані дають підставу говорити про зміну позиції учнів по відношенню до навчання та ступеня активності їхньої пізнавальної діяльності залежно від професійної позиції вчителя на уроці. Була встановлена пряма залежність між ставленням учителя до професійної діяльності та ставленням учнів до навчання; між характером спілкування та стилем діяльності вчителя і ступенем активності учнів на уроці.

Так, опитування, проведене серед учнів 9–11-х класів загальноосвітніх шкіл Кривого Рога, показало, що на запитання: «Чи цікаво Вам навчатися?» були одержані відповіді, які умовно можна об'єднати у три групи: а) подобається, оскільки люблю поповнювати свої знання, завжди цікавлюся новим; б) цікаво навчатися залежно від різних обставин; в) відсутній інтерес до навчання, оскільки відсутня потреба в одержанні знань. Було виявлено, що кількість учнів, які позитивно ставляться до навчання, значно перевищує число тих, хто не виявляє інтересу до навчання, в тих класах, де позиція вчителя характеризується високою активністю, гуманізмом та творчим стилем діяльності. При цьому і якість знань учнів майже втричі вища, ніж у класах, де викладають дисципліни вчителі з пасивною педагогічною позицією, формальним підходом до виконання своїх професійних функцій.

Правильно знайдений стиль взаємодії вчителя і учнів визначає емоційно-психологічний клімат уроку. В основі стилю спілкування повинні лежати моральна атмосфера, клімат ввічливості та тактовності,

вимогливості й делікатності. Основу педагогічно визнаного стилю становлять стосунки партнерства, співтворчості та співпраці вчителя та учнів на уроці.

Характер педагогічної позиції визначається широтою світогляду вчителя, його моральним, інтелектуальним та духовним багатством; різносторонністю особистості вчителя, розум, його моральна бездоганність значною мірою визначають те, з яким задоволенням та радістю, з якими ідеями та ініціативами учні працюють на кожному уроці, пізнаючи себе та оточуючу їх діяльність. Моральний клімат уроку значною мірою визначається справедливими вимогами вчителя до кожного учня. Діти дуже тонко відчувають ставлення педагога до них. Образливе слово, недостатньо продуманий педагогічний вплив найчастіше викликають негативну реакцію з боку учнів, що накладає свій негативний відбиток на атмосферу уроку. Тому педагогічна позиція має базуватися на педагогічному такті. Педагогічний такт передбачає визначення міри в усьому, оскільки вчитель постійно перебуває у ситуації, коли йому необхідно правильно оцінити настрій, інтереси, установки учнів. З урахуванням побажань, ціннісних орієнтацій учнів педагог повинен бути, з одного боку, вимогливим, а з другого — вміти розуміти учня, своєчасно приходити на допомогу, своєчасно підтримувати його.

Усе викладене дає змогу говорити, що педагогічна позиція забезпечить якісно новий психологічний клімат уроку, якщо :

- перебудувати стосунки в системі «вчитель — учень» на принципах педагогічної взаємодії, співтворчості та співпраці;
- надати навчальній інформації не тільки суспільнозначущий, а й особистіснозначимий характер;
- в основу спільної роботи вчителя та учнів покласти ті методи, які забезпечили б переміщення центра активності з учителя на учня.

Автор статті освітає вплив професійної позиції учителя на психологічний клімат уроку.

Ключевые слова: проект, метод проектів, типи проектів, технологія проектного обучения.

The author of the article highlights the influence of active professional position on the psychological climate of lesson.

Key words: project, the method of projects, types of projects, the technology of the project teaching.

Література

1. *Аникеева Н. П.* Психологический климат в коллективе. — М.: Просвещение, 1989. - 234 с.
2. *Амонашвили Ш. А.* Воспитательная и образовательная функция оценки школьников. — М. : Просвещение, 1984. — 252 с.
3. *Мальковская Т. Н.* Воспитание социальной активности старших школьников. - Л. : ЛГУ, 1973. - 245 с.